

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Religious Persecution and Transnational Compassion in the Dutch Vernacular Press 1655-1745

Boer, D.R. de

Citation

Boer, D. R. de. (2019, November 27). *Religious Persecution and Transnational Compassion in the Dutch Vernacular Press 1655-1745*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/81085>

Version: Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/81085>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/81085> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Boer, D.R. de

Title: Religious Persecution and Transnational Compassion in the Dutch Vernacular Press 1655-1745

Issue Date: 2019-11-27

Samenvatting in het Nederlands

Historici hebben lang geopperd dat de Vrede van Westfalen (1648) de laatste godsdienstoorlog beëindigde, en daarmee Europa's tijdperk van religieus geweld definitief afsloot. In de eeuw die op de vrede volgde waren Europeanen echter nog regelmatig getuige van grootschalige vervolgingen van religieuze minderheden. Dergelijk geweld tegen dissidente onderdanen behoorde tot het meest controversiële en impactvolle beleid van vroegmoderne staten, en kon dan ook doorgaans rekenen op veel internationale aandacht. Auteurs en publicisten voorzagen gretig in deze vraag naar nieuws over vervolgingen. Hoewel monarchen middels censuur probeerden politieke communicatie in het binnenland te monopoliseren hadden ze weinig middelen om te voorkomen dat de buitenlandse pers hun beleid versloeg. Vooral in de rijke, verstedelijkte en politiek gedecentraliseerde Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden vonden drukkers een relatief aangenaam klimaat om buitenlands nieuws en publieke opinie te produceren voor binnen- en buitenlands publiek. In de eeuw na Westfalen maakten talloze pamfletten, tijdschriften en kranten uit de Nederlandse Republiek *causes célèbres* van het lot van buitenlandse gemeenschappen.

Er is verrassend weinig wetenschappelijk onderzoek gedaan naar gedrukt nieuws rondom religieuze vervolgingen. Een verklaring hiervoor is het breed gedragen idee dat de Europese politiek seculariseerde na 1648. Vanuit dit oogpunt werden religieuze vervolgingen beschouwd als de irrelevante naweeën van een voorbijgeëne eeuw. Sommige historici hebben de politieke communicatie rondom individuele religieuze vervolgingen wel degelijk bestudeerd, maar hebben niet voorbij hun casus naar een patroon gezocht. Dit proefschrift levert de eerste langetermijnanalyse van waarom mensen zich tot de Nederlandse pers wendden om de wereld te informeren over het lot van vervolgdde gemeenschappen tussen 1655 en 1745. De berichten die opiniemakers produceerden worden op drie niveaus geanalyseerd. Ten eerste kijkt dit proefschrift naar de argumenten die werden gebruikt om vervolging te veroordelen of te legitimeren in een periode van vermeende politieke secularisatie. Vervolgens wordt in kaart gebracht welke belanghebbenden zich engageerden in de internationale productie van nieuws over vervolging en wie hun beoogd publiek was. Als laatste bekijkt deze studie welke rol dit

soort nieuws als een vorm van ‘publieke diplomatie’ speelde in zowel binnenlandse politiek als internationale betrekkingen.

Om hun publiek te bereiken en in beweging te brengen moesten vroegmoderne opiniemakers een fundamentele vraag beantwoorden die ook vandaag de dag nog actueel is: *Waarom zouden we ons bezig moeten houden met het lijden van verre vreemden?* Dit proefschrift betoogt dat auteurs deze vraag beantwoordden door zich te beroepen op verschillende religieuze en seculiere normatieve principes. In navolging van de rechtvaardigingstheorie binnen de Franse pragmatische sociologie worden normatieve principes benaderd als de centrale waarden van een (politieke) samenleving op basis waarvan mensen een oordeel vellen over beleid en politiek handelen. Religieuze vervolgingen waren uitzonderlijk ontwrichtende gebeurtenissen en brachten als zodanig acuut vragen naar boven over de rechtvaardige ordening van de samenleving. Gedrukte discussies over een religieus conflict ontstegen dus al snel de specifieke aard van de gebeurtenis. Door gedrukte opinie rondom religieuze vervolgingen te bestuderen geeft dit proefschrift zodoende inzicht in de veranderende normatieve grondslagen van de Europese politiek tussen ca. 1650 en 1750.

Deze studie stelt dat opinie rondom religieuze vervolgingen op vijf normatieve principes was gestoeld. Het eerste principe is ‘religie’. De andere vier zijn ‘sovereiniteit’, ‘heerschappij van de wet’, ‘redelijkheid’ en ‘humaniteit’—morele grondslagen die historici vaak hebben geduid als seculiere alternatieven voor religie.

Religie. Uit recent historisch onderzoek blijkt dat religieuze politieke retoriek nog lang in zwang bleef na de Vrede van Westfalen. Voortbouwend op deze inzichten wordt bekeken hoe vroegmoderne auteurs refereerden aan religie in het algemeen en hun confessie in het bijzonder om vervolging te rechtvaardigen of te veroordelen.

Soevereiniteit. Ideeën rondom soevereiniteit speelden een centrale rol in de publieke discussie rondom religieuze vervolgingen. Dit proefschrift betoogt dat soevereiniteit als normatief principe werd gebruikt om zowel internationale godsdienstvrede als het gewelddadig afdwingen van religieuze uniformiteit te rechtvaardigen.

Heerschappij van de wet. De godsdienstoorlogen worden vaak beschouwd als een keerpunt in juridisch denken, waarna de wet zich losmaakte van religieuze associaties. Het normatieve

principe ‘heerschappij van de wet’ heeft betrekking op alle argumenten die refereren aan bestaande positieve wetten en ideeën rondom het natuurrecht.

Redelijkheid. In de loop van de vroegmoderne tijd verhieven veel Europese denkers de rede tot het centrale werktuig waarmee de mens de politieke wereld om zich heen zou moeten begrijpen en ordenen. Het normatieve principe van redelijkheid omvat daarom elke rechtvaardiging of veroordeling van religieuze vervolging op basis van of de redelijke geest het toestaat of gebiedt als beleidsvorm.

Humaniteit. Het laatste normatieve principe appelleert aan een sentiment van gedeelde menselijkheid. In vroegmodern Europa was het leven gestructureerd rondom allerlei vormen van ongelijkheid en hiërarchie, waarvan de meeste werden gerechtvaardigd als goddelijk bestemd. Vanuit dit vertrekpunt onderzoekt dit proefschrift wanneer en waarom het idee van gedeelde humaniteit gebruikt werd als politiek argument tegen deze sociale scheidslijnen.

Zoals aangegeven worden deze normatieve principes voornamelijk bestudeerd in drukwerk uit de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden. De pamfletten, tijdschriften en kranten werden echter geschreven door een zeer diverse groep mensen uit verschillende delen van Europa. Deze studie toont aan dat vervolgte minderheden en hun buitenlandse pleitbezorgers middels de pers ‘publieke diplomatie’ beoefenden; door te communiceren met een buitenlands publiek onderhielden ze internationale betrekkingen en beïnvloedden ze buitenlands beleid. Vanuit dit perspectief was de Republiek zowel een centrale nieuwshub als een belangrijk centrum van publiek appel. Maar hoewel de Nederlandse pers een internationaal speelveld was bleef ze in veel opzichten ook erg ‘Nederlands’. Dit onderzoek laat zien dat actuele vervolgingen belangrijke gelegenheden vormden voor Nederlandse opiniemakers om de confessionele en politieke identiteit van de Republiek te bediscussiëren. Hoe deze verschillende belanghebbenden de pers bedienden wordt aan de hand van vijf casussen in zes hoofdstukken geanalyseerd.

Hoofdstuk 1 onderzoekt hoe de gereformeerde waldenzen in Piedmont publiciteit diplomatiek inzetten nadat er in 1655 een bloedbad onder hen was aangericht door een leger van hun vorst, de Hertog van Savoye. Het hoofdstuk laat zien dat confessionele minderheden die op zoek waren naar buitenlandse hulp in een complex communicatief landschap stapten waarin ze voorzichtig moesten navigeren. Het normatief principe van soevereiniteit speelde

een beslissende rol in de internationale communicatie en beschouwing van het conflict in Piedmont. Om niet van rebellie te worden beticht moesten minderheden zich presenteren als passieve slachtoffers en waren ze gedwongen aandacht voor hun zaak te genereren zonder expliciet buitenlandse regeringen om hulp te vragen. Het internationaal verspreiden van verslagen over je lot was een effectieve manier om dit politieke probleem te ontwijken, omdat dit niet direct gold als een subversieve daad. Gedrukte media werden dus ingezet om de aandacht van buitenlandse potentaten te trekken en tegelijkertijd de indruk te wekken dat je trouw was aan je soeverein.

Hoofdstuk 2 blijft bij de waldenzen en legt uit waarom religieuze minderheden hun situatie aan een internationaal publiek vaak uitlegden als een humanitaire in plaats van een religieuze ramp; claims over de vermeende waarheid van de eigen confessie waren onhandig in een internationale omgeving. Dit laat zien dat het gebruik van seculiere normatieve principes niet alleen voortkwam uit veranderende ideeën over de relatie tussen religie en politiek. Het was vaak een strategische noodzakelijkheid om vragen rondom (on)recht te kunnen beslechten in een multiconfessionele omgeving. Dit hoofdstuk laat eveneens zien dat Nederlandse pamflettisten het bloedbad *wel* door een confessionele lens bekeken, om aan de hand hiervan het religieuze landschap van de Republiek ter discussie te stellen.

Hoofdstuk 3 beschrijft een tegenvoorbeeld, namelijk de vervolging van de hugenoten door Lodewijk XIV in de vroege jaren 1680. Anders dan bij de waldenzen in 1655 had de Nederlandse pers aanvankelijk weinig aandacht voor hun lot. Deze gebrekkige publiciteit moet aan twee factoren worden toegeschreven. Ten eerste probeerden de hugenoten hun koning nog ervan te overtuigen dat hij zijn repressieve beleid terug zou draaien. Om weer in de gratie van hun monarch te kunnen komen legden ze sterk de nadruk op hun absolute loyaliteit als onderdanen. Dit toont aan dat het creëren van internationale aandacht middels de drukpers geen voor zich sprekende strategie was zolang er geen volledige communicatiebreuk was tussen de vervolgte onderdanen en de vervolgende regering. Ten tweede stonden de Nederlandse autoriteiten negatief tegenover de productie van gedrukte opinie over de vervolgingen in Frankrijk. Het politieke landschap van de Republiek was verdeeld en de betrekkingen met Lodewijk XIV waren grillig en werden betwist. Geen van de strijdende politieke facties was echter klaar voor de open confrontatie met de Zonnekoning, die uitgelokt zou kunnen worden

door anti-Franse media. Pas in 1683-4 zou nieuws over de hugenoten een rol gaan spelen in een pamflettenoorlog tussen zogeheten orangisten en staatsgezinden over hoe te reageren op Frans expansionisme. De casus van de hugenoten toont aan dat publiciteit zelfs in de Republiek afhankelijk was van de impliciete of expliciete goedkeuring van de autoriteiten.

Hoofdstuk 4 laat zien dat die relatieve stilte van de Nederlandse pers tot een abrupt einde kwam toen Lodewijk XIV de gereformeerde religie compleet verbood met het Edict van Fontainebleau in 1685. Historici hebben lang verondersteld dat de jaren 1680 een tijd waren van religieuze polarisatie. Dit hoofdstuk toont echter aan dat niet alle tijdgenoten op de vervolging van de hugenoten reageerden met religieuze strijdkreten. Een aanzienlijk aantal pamfletten toonde zich uitermate sceptisch tegenover sektarische interpretaties. In plaats van zich in te graven aan een kant van de confessionele kloof zagen ze de noodzaak een brug te slaan. Bovendien waren Nederlanders door de toestroom van vluchtelingen uit Frankrijk niet langer alleen toeschouwers van vervolging; ze begonnen de gevolgen te voelen. Sommige pamflettisten reageerden hierop met lofzangen op het gereformeerd geloof, anderen confronteerden de praktische problemen rondom de integratie van vluchtelingen. Door de verschillende reacties op religieus geweld te vergelijken laat dit hoofdstuk zien dat solidariteit met geloofsbroeders en -zusters niet altijd gepaard ging met dogmatische waarheidsclaims. Binnen het normatieve principe van religie wordt er daarom een nieuwe nuance aangelegd tussen oproepen tot ‘confessionele solidariteit’ en claims over ‘confessionele waarheid’.

De vervolging van de hugenoten leidde uiteindelijk tot de Camisardenoerlog (1702-1705) in de Cevennen, Frankrijks laatste godsdienstoorlog en het onderwerp van hoofdstuk 5. Deze grootschalige opstand werd gevoerd door profeterende rebellen die geloofden de apocalyps in te luiden. De Camisardenoerlog is daarmee een extreem voorbeeld van politiek gedreven door het normatieve principe van ‘confessionele waarheid’. Dit was problematisch voor de pamflettisten die in de Republiek een militaire interventie ten behoeve van de Camisarden propageerden om Frankrijk dwars te zitten. Ze moesten, net als de Waldenzen, het normatieve principe van ‘confessionele waarheid’ bagatelliseren om voldoende draagvlak te creëren in een multiconfessioneel netwerk van allianties. Tegelijkertijd was confessionele taal een handig middel tegen zorgen over de ondersteuning van rebellen—een ernstige zaak in vroegmodern Europa waar de vorstelijke soevereiniteit over zijn of haar onderdanen heilig

was. In hun pogingen een interventie te legitimeren zochten pamflettisten zodoende een middenkoers tussen confessionele en seculiere argumentatie.

Of voor een bepaalde vervolging wel of niet publiciteit ontstond hing vaak af van, enerzijds, de bereidheid van de vervolgden om hun zaak internationaal bekend te maken en, anderzijds, de mate waarin plaatselijke autoriteiten gedrukte belangenbehartiging toestonden. Tijdens de Camisardenoorlog was een tussengroep echter belangrijk. Een groep hugenoten in ballingschap werkte in nabijheid van de autoriteiten en probeerden een interventie voor de Camisarden teweeg te brengen middels de pers. Dit hoofdstuk onthult dat deze vorm van ‘publieke diplomatie’ zowel een teken van politieke macht als politieke zwakte was. Aan de ene kant kregen deze pleiters het voor elkaar internationale aandacht voor de Camisarden te genereren. Aan de andere kant moesten ze toevlucht zoeken tot de pers omdat ze er niet toe in staat waren de politiek directer te beïnvloeden.

Hoofdstuk 6 is gewijd aan een relatief kleine gebeurtenis die desalniettemin in een enorme mediasensatie uitliep. In 1724 werden in de stad Toruń in Koninkrijk Pruisen elf burgers terechtgesteld voor betrokkenheid bij een anti-jezuïetische oproer. Het zogenaamde ‘Bloedbad van Toruń’ groeide uit tot een Europees schandaal. Tegen het einde van 1725 waren er meer dan honderd pamfletten over de zaak gepubliceerd in Groot-Brittannië, het Heilige Roomse Rijk en de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden. Bestaande historiografie schetst het beeld dat het gros van de gedrukte opinie rondom Toruń zijn oorsprong vond bij de buitenlandse autoriteiten die zich het voorval aantrokken. Dit hoofdstuk laat echter zien dat veel opiniemakers deze proactieve houding van hun regering aangrepen om een controversieel geluid te laten horen. Door deze dynamiek te beschrijven toont dit hoofdstuk aan dat de opkomst van de publieke sfeer niet per se hand in hand ging met de ontwikkeling van de redelijkheid als normatief principe (zoals Jürgen Habermas stelde). De publieke sfeer stelde pamflettisten ook in staat om internationale betrekkingen door een religieuze lens te beschouwen in een tijd waarin politieke besluitvormers hiervan al afstand hadden genomen.

Samen laten de casussen zien dat opiniemakers zorgvuldig nadachten over hun (gewenste) publiek. Ze pasten de normatieve principes waarmee ze duiding gaven aan religieuze vervolgingen op hun lezers aan. Veel historici beschrijven publieke rechtvaardigingen en evaluaties van politiek handelen met scepsis. Vaak wordt gesteld dat opiniemakers simpelweg

die argumenten gebruikten waarvan ze geloofden dat het de meeste mensen zou overtuigen. Dit veronderstelt een scherp onderscheid tussen motivatie en legitimatie. Dit proefschrift concludeert echter dat het van secundair belang is of opiniemakers werkelijk gedreven waren door de normatieve principes waar ze op hamerden. Belangrijker is dat deze talen onderdeel uitmaakten van een gedeeld normatief repertoire dat vaak confessionele en politieke grenzen oversteeg.

Een andere belangrijke vondst van dit proefschrift is dat de eeuw na de Vrede van Westfalen niet werd gekenmerkt door de opkomst van seculiere normatieve talen ten koste van religieuze argumentatie. Alle normatieve principes hielden stand, maar werden herhaaldelijk opnieuw gedefinieerd. Het normatieve principe van humaniteit werd bijvoorbeeld voornamelijk negatief gebruikt in 1655, als iets wat vervolgende actoren misten. In de jaren 1680 werd het ook een eigenschap om slachtoffers van vervolging mee aan te duiden. Het werd bijvoorbeeld gebruikt om goed te praten dat veel mensen zich als reactie op vervolging bekeerden in plaats van de marteldood te aanvaarden. In de jaren 1720, ten slotte, werd menselijke goedheid expliciet tegenover religieuze ijver gezet. Deze verschillende benaderingen waren eerder complementair dan dat ze elkaar uitsloten. In andere woorden, dit was een eeuw waarin zich nieuwe variaties op oude normatieve principes ontwikkelden.

We moeten echter goed in ons achterhoofd houden dat het veelvuldig gebruik van inclusieve normatieve principes niet garandeerde dat elke vorm van leed publieke aandacht kreeg. Om hier aandacht aan te besteden sluit dit proefschrift af met de vervolging van de Boheemse Joden door Maria Theresia in 1745. De Nederlandse pers besteedde hier nauwelijks aandacht aan, ondanks het feit dat de inclusieve principes van menselijkheid, rationaliteit en de heerschappij van de wet wijdverbreid waren. Dit proefschrift roept historici daarom op om niet alleen normatieve talen te bestuderen als ze de dynamiek van stilte en verontwaardiging in de pers willen begrijpen. Ze moeten ook bestuderen wanneer deze normen wel en niet werden ingezet voor specifieke situaties. Gedrukte opinie was en blijft immers een machtig wapen om groepen te marginaliseren, maar de vervolging van minderheden—en vroegmoderne Europeanen waren zich hiervan terdege bewust—gedijt vaak het best bij publieke stilte.